

Henryk Krystek
(Archiwum Państwowe w Poznaniu)

Efekty działalności zespołu "Informatyka i archiwa" i ich wpływ na opracowanie zasobu

Zespół problemowy „Informatyka i archiwa” został powołany przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w sierpniu 1970 r. z inicjatywy i inspiracji prof. Ireny Koberdowej, ówczesnej zastępczyni Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych¹. Nominację na kierowanie dziewięcioosobowym zespołem otrzymał prof. Stanisław Nawrocki, wielki orędownik i entuzjasta komputeryzacji archiwów polskich, który bardzo prężnie i dynamicznie prowadził zespół do 1998 roku. Wiedza Kierownika zespołu, zwłaszcza Jego głęboka znajomość fachowej literatury zagranicznej z zakresu stosowania nowych technologii w archiwistyce, podparta autopsją wynikającą z szerokich kontaktów zagranicznych, wpłynęły na profil działania zespołu w początkowych jego fazach. Tak więc szczególny nacisk położono na monitorowanie archiwalnej literatury zagranicznej coraz szerzej podejmującej już wówczas problematykę wykorzystania technologii informatycznych w pracy archiwów. Zaowocowało to zarówno wieloma omówieniami publikowanymi na łamach „Archeionu” jak i dyskusjami toczonymi na forum Centralnej Komisji Metodycznej, Zakładu Naukowego Archiwistyki NDAP oraz w trakcie posiedzeń plenarnych samego zespołu. Temu też celowi służył Biuletyn, który był redagowany i wydawany przez kierownika zespołu.

Drugim, ważnym celem było zbadanie możliwości zastosowania w archiwach nowych środków w zakresie informacji o zasobie archiwalnym i jego zawartości źródłowej. Chodziło przede wszystkim o usprawnienie dotychczasowych pomocy archiwalnych (inwentarze, kartoteki, informatory itp.) oraz przygotowanie mechanicznego i zautomatyzowanego udostępniania archiwaliów². Dla uporządkowania działań wyznaczono 4 podstawowe grupy zagadnień, nad którymi podjęto prace badawcze:

- a) ocena klasycznych (tradycyjnych) pomocy archiwalnych i możliwości ich unowocześnienia,
- b) praktyczne próby unowocześnienia informacji,
- c) przygotowania w zakresie automatyzacji informacji,
- d) zagadnienia teoretyczne i ogólne³.

Biorąc powyższe założenia, początkowe prace zespołu koncentrowały się na usprawnieniu dotychczasowych pomocy archiwalnych i przystosowaniu ich do zautomatyzowania i przetwarzania. Dążono do określenia rodzaju poprawek i uzupełnień, które należało wprowadzić do licznych już istniejących inwentarzy, kartotek tematycznych, indeksów i sumariuszy przechowywanych w archiwach. I tak wiele czasu i uwagi poświęcono centralnej kartotece zespołów i zbiorów archiwalnych, przechowywanej w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Po gruntownym przeanalizowaniu kartoteki członkowie zespołu opracowali

¹ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Stanisław Nawrocki - spuścizna (prof. hab., historyk, archiwista, wicedyrektor Archiwum Państwowego w Poznaniu) 1948-1992, sygn. 24, s. 23.

² Tamże, s. 56.

³ Tamże, s. 57.

wytyczne prowadzenia takiej kartoteki oraz wypełniania kart zespołów, które 2 czerwca 1972 r. zostały wprowadzone zarządzeniem NDAP do praktycznego stosowania⁴.

W 1972 r. rozpoczęła się w zespole dyskusja nad opracowaniem indeksów przedmiotowych do istniejących już w archiwach inwentarzy zespołów. Badano tę sprawę z punktu wykorzystania tych indeksów przez informatykę⁵. Powstał wówczas projekt wytycznych opracowywania indeksów przedmiotowych. Instrukcja w tej sprawie wydana została przez Naczelną Dyрекcję 26 stycznia 1974 r.⁶ i zastosowana w pierwszej kolejności do indeksowania centralnej kartoteki zespołów archiwalnych w NDAP. Do czasu wprowadzenia programu SEZAM, indeks ten okazał się bardzo przydatny w sprawnym i szybkim posługiwaniu się wspomnianą kartoteką. Przy okazji dyskusji nad indeksowaniem podnoszono problem wyznaczania zespołów archiwalnych do indeksowania. Wskazywano wówczas na konieczność centralnego sterowania, a więc przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych, kierując się kryterium największego zainteresowania ze strony użytkowników. Z kolei problem opracowania instrukcji inwentaryzowania dokumentacji aktowej wytworzonej w okresie kancelarii akt spraw (XIX–XX w.) był przedmiotem pracy zespołu na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Przygotowany projekt przez doc. dr Irenę Radke został wprowadzony przez NDAP w dniu 28 maja 1984 r.⁷ W ramach prac zespołu zajmowano się również tezauresem archiwistyki jako nauki. W latach 1978 – 1979 był on przedyskutowany i uzupełniony oraz przygotowany do druku. Z powodu trudności finansowych drukiem ukazał się on dopiero w 1984 r.⁸ W intencji autora, tezaurus mógł być pomocny przy opracowywaniu indeksów, zwłaszcza przy tworzeniu katalogów rzeczowych w bibliotekach archiwalnych (fachowych)⁹.

Innym zagadnieniem podjętym przez zespół było w 1982 r. zebranie informacji o zakładach pracy stosujących przetwarzanie danych we własnym ośrodku lub poza nim oraz o wytworzonej w związku z tym dokumentacji. Zebrane dane, w formie ankiet podsumowano w 1984 r. Większość programów w 875 zakładach pracy, które przesyłały ankietę, to systemy finansowo – księgowo, płacowe, materiałowo – magazynowe i inwentaryzacyjne nie przedstawiające trwałej wartości źródłowej. Niewiele odnotowano programów gromadzących dane statystyczne i analizy ekonomiczne, które zasługiwałyby na trwałe przechowanie. Nie mniej jednak był to już wtedy ważny sygnał, wskazujący na konieczność zainteresowania archiwów państwowych problemem oceny, wartościowania i ewentualnego przejmowania informacji zapisanych na nośnikach elektronicznych, nazywanych obecnie dokumentami elektronicznymi¹⁰. Do powyższej kwestii wrócono w 1988 r. opracowując projekty dwóch instrukcji. Pierwszy z nich dotyczył wartościowania

⁴ *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952 – 2000*, wybór i opracowanie Maria Tarakanowska i Ewa Rosowska, Warszawa 2001, s. 380 – 387.

⁵ APP, Stanisław Nawrocki - spuścizna ..., sygn. 24, s. 451.

⁶ *Zbiór przepisów archiwalnych*, s. 400–406.

⁷ Tamże, s. 502–514.

⁸ Stanisław Nawrocki, *Tezaurus archiwistyki*, Poznań 1984 r.

⁹ APP, Stanisław Nawrocki - spuścizna ..., sygn. 24, s. 454.

¹⁰ Problem to tej pory nie został rozwiązany i jest przedmiotem działalności odrębnego zespołu problemowego „Archiwa elektroniczne” kierowanego przez dr Huberta Wajsa, dyrektora Archiwum Głównego Akt Dawnych.

nośników czytanych maszynowo i przekazywania zaliczonych do kat. A do archiwów państwowych, a drugi przechowywania tychże nośników we wspomnianych archiwach. Odbyło się nad tymi projektami kilka narad i dyskusji, między innymi w czerwcu 1988 r. w Archiwum Akt Nowych w poszerzonym składzie zespołu. Zgłoszone uwagi zostały ujęte w kolejnej wersji projektów, które przekazano do Naczelnej Dyrekcji. Stamtąd trafiły one do kilku archiwów państwowych celem uzyskania kolejnych opinii. Trzecia wersja została przygotowana w czerwcu 1992 r., jednak i ona nie uzyskała aprobaty NDAP. Ówczesny system prawny w naszym kraju w zasadzie nie zawierał żadnych regulacji w zakresie podpisu i dokumentu elektronicznego. Zatem nie wskazane było wprowadzanie przepisów wewnętrznych nie posiadających delegacji prawnych wyższego rzędu.

Na szczególne podkreślenie i uwagę zasługują próby realizowania w latach 80. tych archiwalnych programów komputerowych w zaprzyjaźnionych ośrodkach przetwarzania danych. W maju 1984 r. w Ośrodku Informacji Naukowej Politechniki Poznańskiej przeprowadzono eksperyment w zakresie realizowania programu „Archiwa”. Przetestowano kilkanaście kart zespołów archiwalnych przy pomocy komputera Odra 1305 i języka informacyjnego FORTRAN, na zasadzie konwersacji. Do komputera wprowadzono pełne teksty i przygotowano opis z podaniem słów kluczowych, według których zbiorów kart można przeszukiwać. Mimo, iż próba wykazała zalety tej metody, w przyszłości jednak komputer Odra 1305 nie był w stanie sprostać w pełni zadaniu¹¹.

Najbardziej udaną próbą współpracy było opracowanie programu AZAK (Archiwa ZAKładowe) w oparciu o komputer MERA 400 w Instytucie Chemii Politechniki Łódzkiej. Zespół opracował wzór kart dokumentacyjnych, które na podstawie zarządzenia NDAP z 16 stycznia 1985 r. zostały przekazane za pośrednictwem archiwów państwowych do około 11 tysięcy zakładów pracy. Karty gromadzono a następnie wprowadzono do systemu według kryterium działów gospodarki narodowej. W pierwszej kolejności przetworzeniu poddano karty dotyczące archiwów zakładowych instytucji podległych resortowi sprawiedliwości. Wynik pracy w postaci wydruku komputerowego uwidaczniał stan archiwów zakładowych w tym ministerstwie. Papierowy sposób zbierania informacji przez archiwa państwowe oraz konieczność korzystania z usług Politechniki Łódzkiej były przyczyną stosunkowo długiego cyklu czasowego, co w efekcie doprowadziło do sytuacji, iż dane w systemie były stosunkowo mało aktualne. W związku z powyższym w 1991 r. NDAP zawiesiła działalność systemu. Po wprowadzeniu do archiwów państwowych mikrokomputerów klasy IBM PC, zespół przygotował mutację programu AZAK, który pod koniec lata dziewięćdziesiątych przybrał formę bazy NADZÓR¹².

Nową inicjatywą zespołu od początku 1988 r. było prowadzenie przez mgr Krystynę Walorek z Centralnego Laboratorium Przemysłu Koncentratów Spożywczych w Poznaniu – przy pomocy pracowników Archiwum Państwowego w Poznaniu – prac na skomputeryzowaniu archiwum zakładowego. Opracowano

¹¹ APP, Stanisław Nawrocki - spuścizna ..., sygn. 24, s. 458.

¹² Andrzej Jabłoński, Henryk Krystek, *Rola systemu AZAK w kształtowaniu narastającego zasobu archiwalnego*, w: *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku, Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich Toruń 2 – 4 września 1997 r.*, Radom 1997, t. I, s. 231–240.

w tym celu bazę w dBase III +, która składała się z dwóch zbiorów danych: rzeczowego wykazu akt i spisów zdawczo - odbiorczych. Do bazy wprowadzono ewidencję ww. Laboratorium jako pierwszy przykład komputeryzacji ewidencji archiwum zakładowego. Mimo, iż program spełniał wszystkie wymagania stawiane przez nadzór archiwalny, to jednak nie zyskał szerszego odzewu¹³. Nieco szersze zainteresowanie ze strony urzędów i zakładów produkcyjno - usługowych miało dopiero nastąpić dziesięć lat później. Ówczesne jednostki organizacyjne nie były przygotowane przede wszystkim od strony technicznej i organizacyjnej. Niebagatelną rolę odgrywały wówczas także sprawy mentalnościowe archiwistów zakładowych związane z uprzedzeniem a nawet lękiem przed nowościami technicznymi.

W oparciu o wspomniane Centralne Laboratorium jesienią 1989 r. zorganizowano kurs dla 10 przedstawicieli archiwów państwowych. Celem szkolenia było zapoznanie się z możliwościami mikrokomputerów klasy IBM PC, które coraz szerzej zaczęły „wchodzić” również na rynek polski. W grudniu tego samego roku zorganizowano podobne zajęcia dla 11 archiwistów zakładowych zatrudnionych w jednostkach organizacyjnych dysponujących ośrodkami przetwarzania danych. Celem kursu było zapoznanie uczestników z cechami charakterystycznymi nośników informacji czytanych maszynowo, z ich wartościowaniem i zabezpieczaniem jako źródła historycznego¹⁴.

Przełom w działalności zespołu nastąpił w czerwcu 1991 r. Stało się to dzięki zakupieniu przez Naczelną Dyрекcję 6 mikrokomputerów klasy IBM Ps/2 model 655. Otrzymały je następujące archiwa: Lublin, Poznań, Szczecin, Wrocław i Archiwum Państwowe Miasta Stołecznego Warszawy. Poza tym już jesienią 1990 r. analogiczny komputer otrzymało Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Wtedy też z Archiwum Wschodniego (Fundacja Karta) komputer IBM PC 286 otrzymało archiwum w Lublinie, a pod koniec 1991 r. również archiwum w Poznaniu celem tworzenia banku danych dotyczącego repatriantów z ZSRR w latach 1944/1945 - 1950. W ten sposób, jak to określił sam pan prof. Nawrocki, od teoretyzowania w zakresie techniki komputerowej w archiwach można było przejść do konkretnej pracy przy wykorzystaniu własnych komputerów¹⁵.

Okoliczność stopniowego doposażenia archiwów państwowych w sprzęt komputerowy wpłynęła na zmianę formuły działania zespołu. Już od jesieni 1991 r. zaczęto zapraszać na posiedzenie nie tylko stałych członków, ale także zainteresowanych problematyką komputerową tych przedstawicieli archiwów, które dysponowały sprzętem komputerowym. Tak więc zespół problemowy Informatyka i Archiwa stał się z jednej strony swego rodzaju forum dyskusyjnym i okazją do prezentacji osiągnięć poszczególnych archiwów, z drugiej natomiast nadal wykonywał niezbędne prace wynikające z bieżącej działalności archiwów państwowych w zakresie komputeryzacji.

Pierwsza połowa lat dziewięćdziesiątych to nie tylko okres entuzjazmu i fascynacji możliwościami mikrokomputerów klasy IBM PC. Podejmowane próby i eksperymenty przyczyniły się do poszerzenia kręgu zwolenników komputeryzacji

¹³ Krystyna Walorek, Stanisław Nawrocki, *Automatyzacja archiwum zakładowego w Centralnym Laboratorium Przemysłu Koncentratów Spożywczych w Poznaniu*, „Archeion”, t. 90, 1992., s. 224-230.

¹⁴ APP, Stanisław Nawrocki - spuścizna ..., sygn. 24, s. 461.

¹⁵ APP, Stanisław Nawrocki - spuścizna ..., sygn. 24, s. 462.

poszczególnych funkcji archiwów. W tym czasie wykształciła się tzw. grupa liderów, która w dużych archiwach usiłowała wykorzystać komputery w bieżącej pracy. Podobnie, jak w innych zakładach pracy, tak i w archiwach komputery początkowo zaczęto wykorzystywać jako inteligentną maszynę do pisania, posługując się coraz doskonalszymi edytorami tekstów. Mniej lub bardziej udolnie konstruowano i eksploatowano proste bazy danych, służące do gromadzenia, systematyzowania i wyszukiwania informacji. W związku z tym pojawiły się pierwsze problemy, które starano się rozwiązywać podczas roboczych posiedzeń zespołu. Już w 1992 r. dyskutowano nad systemem kodowania polskich znaków diakrytycznych i ostatecznie wypracowano decyzję o wyborze systemu Latin II zamiast Mazovi. Kolejna sprawa, to wybór systemu baz danych wykorzystywanych do budowy konkretnych aplikacji. Równolegle zaczęto stosować kartotekowe oraz relacyjne systemy baz danych. Przykładem pierwszych był system CDS/ISIS, który jest jeszcze gdzieś niegdzie stosowany do dziś. Pozytywnie przez wieloletnią praktykę zostały jednak zweryfikowane relacyjne bazy danych. W ślad za ustaleniami poczynionymi w zespole, Naczelna Dyrekcja kolejno zaopatrywała archiwa w programy dBase III+, dBase IV, Fox Pro czy wreszcie Access będący integralną częścią pakietu MS Office. Z powyższymi zakupami związany był problem licencji w kontekście ochrony praw autorskich. Licencja na CDS/ISIS była darmowa, natomiast oprogramowanie relacyjnych baz danych wymagało zapewnienia określonych środków w budżecie archiwów państwowych. Z uwagi na permanentne ograniczenia w sferze budżetowej, NDAP przyjęła taktykę „małych kroczków” zarówno przy zakupie sprzętu, jak i oprogramowania.

Pierwsze bazy danych opracowywane w CDS/ISIS koncentrowały się na komputeryzacji kartoteki zespołów, inwentaryzacji współczesnej dokumentacji aktowej oraz funkcji kształtowania narastającego zasobu archiwalnego. W latach 1992–1995 przedstawiciele archiwów państwowych i NDAP prezentowali podczas narad zespołu swoje próby w tym zakresie. Analiza protokołów posiedzeń zespołu z tych lat¹⁶ oraz autopsja niżej podpisanego uprawnia do stwierdzenia, iż był to czas niezbędny na wypracowanie konkretnych postulatów zmian lub wręcz opracowania nowych przepisów metodycznych. Okazało się bowiem, że komputeryzowanie kolejnych segmentów działalności archiwów państwowych wymusiło zintensyfikowanie prac nad aktualizacją, unifikacją i standaryzacją dotychczas stosowanych przepisów metodycznych i organizacyjnych. Podobnie, jak na początku lat siedemdziesiątych, sprawą o priorytetowym znaczeniu była automatyzacja kartoteki zespołów. Dyskontując doświadczenia archiwów państwowych oraz dotychczasowy dorobek zespołu, NDAP w listopadzie 1995 roku zaprezentowała program „Spis zespołów”, który wskutek kolejnych modyfikacji w 1996 r. jako SEZAM (System Ewidencji Zasobu Archiwalnego) został obligatoryjnie wprowadzony we wszystkich archiwach państwowych. Do 1998 r. baza SEZAM funkcjonowała jako aplikacja w programie FoxPro. Rok 1998 to nie tylko „przejście” na Access, ale też pierwsza próba scalenia bazy SEZAM i zaistnienia jej w wersji ogólnopolskiej (Sezam_All). W 2001 r. baza SEZAM zostaje rozbudowana o księgę nabytków i ubytków, funkcjonującą dotychczas w wersji elektronicznej jako baza KANAPA. Jest to pierwsza udana próba integracji baz jednostkowych, eksploatowanych w polskich archiwach państwowych. Stopniowe

¹⁶ APP, Stanisław Nawrocki - spuścizna ..., sygn. 24, s. 567-598.

rozbudowywanie i doskonalenie SEZAM-u przyczyniło się do tego, iż w krótkim czasie stał się powszechnym i obligatoryjnym środkiem ewidencyjnym na poziomie zespołów (zbiorów) archiwalnych. Rangę SEZAM-u podnosi też okoliczność, iż zawiera on również informacje o wielu zespołach przechowywanych poza administracją archiwalną. Powyższe czynniki przesądziły, iż to właśnie SEZAM był pierwszą bazą danych zamieszczoną w Internecie¹⁷. Reasumując kwestię komputeryzacji kartoteki zespołów archiwalnych należy wspomnieć o ukazaniu się nowych przepisów w sprawie ewidencji zasobu¹⁸.

Innym zagadnieniem, które znalazło kontynuację w pracach zespołu był problem praktycznego wykorzystania komputera w kształtowaniu narastającego zasobu archiwalnego. Z uwagi na różnorodność dokumentacji nadzorczej wynikającej z wieloaspektowości zadań, prace trwały prawie 8 lat. Początki to również aplikacje w CDS/ISIS w archiwach w Poznaniu i w Szczecinie. Wielokrotne zmiany i modyfikacje zostały sfinalizowane dopiero w czerwcu 2000 r. obligatoryjnym wprowadzeniem w archiwach państwowych bazy pod nazwą „NADZÓR”¹⁹. Struktura bazy zawiera 220 pól w 11 relacyjnych tabelach. Z perspektywy kilkuletniej eksploatacji bazy NADZÓR można stwierdzić, iż jej prowadzenie wpłynęło na zdyscyplinowanie działań nadzorczych w archiwach państwowych poprzez konieczność przesyłania co kwartał danych do NDAP. Nie trzeba wielce rozwodzić się nad przydatnością bazy w zarządzaniu funkcją nadzoru archiwalnego z poziomu NDAP.

Równoległe do prac nad kartoteką zespołów i nadzorem archiwalnym, bardzo wiele miejsca w działalności zespołu zajmowała i nadal zajmuje kwestia wykorzystania techniki komputerowej do opracowania zasobu. Przystępując do koordynacji prac w tej dziedzinie przyjęto założenie przygotowania odrębnych baz danych dla każdego rodzaju dokumentacji przechowywanej w archiwach państwowych. Uważano, iż jest to najprostszy i skuteczny sposób przejścia od tradycyjnych metod inwentaryzacji do zapisu elektronicznego. Po okresie poszukiwania i eksperymentów w 1997 r. podczas jednego z planarnych posiedzeń zespołu zaprezentowano bazę INWENTARZ, którą po testach w kilku archiwach zmodyfikowano i pod nazwą IZA (Inwentaryzacja Zespołów Archiwalnych) w 1998 r. rozesłano do archiwów z zaleceniem jej wykorzystywania do inwentaryzacji dokumentacji aktowej kancelarii akt spraw XIX-XX wieku. W pierwszej edycji baza składała się z modułu podstawowego opracowanego w Accessie i modułu pomocniczego w zbudowanego w Excelu. Ten ostatni wykorzystując zalety arkusza kalkulacyjnego służył do wykonywania prac związanych ze systematyzacją akt wg kryterium rzeczowo - chronologicznego. W ten sposób przetworzone informacje eksportowano do modułu accessowego. Mankamentem tej wersji były nie tylko problemy techniczne z przenoszeniem danych z Excela do Accessa, ale też konieczność fizycznego przesygnowywania jednostek archiwalnych, skądinał

¹⁷ <http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/index.php>

¹⁸ Zarządzenie nr 2 NDAP z 9 marca 1999 r. w sprawie ewidencji zasobu archiwalnego w archiwach państwowych, w: *Zbiór przepisów archiwalnych ...*, s. 616-630; Decyzja nr 3 NDAP z 30 stycznia 2004 r. w sprawie ewidencji zasobu archiwalnego w archiwach państwowych, niepublikowane, sekretariat APP - teczka 021 z 2004 r.

¹⁹ Zarządzenie nr 8 NDAP z 15 czerwca 2000 r. w sprawie przeprowadzenia przez archiwa państwowe kontroli postępowania z materiałami archiwalnymi wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego, niepublikowane, sekretariat APP - teczka 021 z 2000 r.

wynikająca z obowiązujących przepisów metodycznych²⁰. Biorąc powyższe pod uwagę, w 2000 r. wprowadzono kolejną wersję bazy (IZA 3.0), w której narzędzie segregacji i systematyzacji umieszczono w Accessie korzystając z jego zaawansowanych możliwości programowych. Podjęto też decyzję o odstąpieniu od zasady ciągłości sygnatury w układzie narastającym w obrębie wydruku inwentarza książkowego. Tak więc dopuszczono możliwość występowania w inwentarzu archiwalnym tzw. sygnatury „skaczącej”. Wydawało się, iż w ten sposób zbędne będzie fizyczne przesygnowywanie jednostek. Praktyka jednak bardzo szybko unaoczniała problem sygnatur zawierających oprócz wartości numerycznych zapisy tekstowe, np. 1a, 1b itd. Konstrukcja programu, a zwłaszcza format zapisu pola „sygnatura” wykluczała możliwość wpisywania sygnatur zawierających ciąg alfanumeryczny²¹. Tak więc rezygnacja z pola numerycznego dla sygnatury archiwalnej uniemożliwiłaby korzystanie z zabiegu sortowania liczbowego. A jest to bardzo ważne, z uwagi na konieczność wygenerowania z bazy IZA inwentarza w układzie skarbowym, nieodzownego do przeprowadzenia choćby skontrum zespołu. W związku z tym, postanowiono jednostki archiwalne posiadające sygnatury alfanumeryczne przesygnować nadając im nowe kolejne sygnatury numeryczne. Poprzednie sygnatury muszą zostać wpisane do pola „dawne sygnatury”, aby umożliwić wygenerowanie raportu konkordancji. Pozorna uciążliwość wykonania nawet niewielkich prac związanych z przesygnowywaniem jednostek jest rekompensowana przejrzystością systemu pod kątem kontroli kompletności i statystyki w zespole archiwalnym. Jest to argument nie do przecenienia w kontekście zachowania koherentności między zapisami w bazie SEZAM a bazą IZA. Wspomniana powyżej opcja automatycznego sporządzania konkordancji może wydawać się wystarczającym argumentem w polemice ze zwolennikami zachowania raz nadanych sygnatur z uwagi na okoliczność ich wieloletniego funkcjonowania w tzw. obiegu naukowym. Przecież nawet w erze przedkomputerowej taka praktyka nie należała do rzadkości.

Wyartykułowane powyżej propozycje zmian zostały uwzględnione w kolejnej, czwartej wersji bazy IZA wprowadzonej w 2003 r. Mimo tych udoskonaleń, baza nadal nie jest programem obligatoryjnym w związku z uwagami niektórych archiwów oraz obiekcjami Centralnej Komisji Metodycznej. Nadal dla kilku archiwów kwestią do rozwiązania pozostaje możliwość zachowania lub zmiany sygnatur „łamanych” zawierających elementy alfanumeryczne. Na ostatnim roboczym spotkaniu zespołu w październiku br. pozytywnie odniesiono się do propozycji CKM, aby strukturę bazy IZA rozbudować o następujące pola:

- kod kraju,
- ciąg dalszy sygnatury,
- identyfikator serii i podserii,
- tytuł oryginalny (pole typu memo bez ograniczeń ilości znaków),
- tytuł tłumaczony (pole typu memo bez ograniczeń ilości znaków),
- treść (pole typu memo bez ograniczeń ilości znaków),

²⁰ Pismo Okólne nr 2 NDAP z 28 maja 1984 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych do sporządzania inwentarzy archiwalnych zespołów (zbiorów) akt wytworzonych w okresie kancelarii akt spraw (XIX-XX w.), w: *Zbiór przepisów archiwalnych*, s. 502-514.

²¹ Porównaj: Irena Radke, *Sygnatura archiwalna*, „Archeion”, t. 79, 1985, s. 39-61.

- daty skrajne właściwe oraz priora i posteriora (odrębnie pole w zapisie tekstowym i odrębnie w numerycznym na wzór rozwiązania z Sezamu),
- warunki udostępniania,
- poziom opisu,
- autor opisu,
- data wprowadzenia danych do bazy.

Wersja z powyższymi polami zostanie do końca 2004 r. przedłożona Centralnej Komisji Metodycznej.

Oprócz programu do inwentaryzacji najnowszej dokumentacji aktowej w 1997 r. opracowano i wprowadzono na zasadzie fakultatywnej bazę KITA służącą do rejestracji zapisów inwentarzowych dokumentacji technicznej przechowywanej w zasobie archiwów państwowych. Konstrukcja bazy danych opracowanej w Accessie nie uwzględnia jednak ostatnich rozwiązań metodycznych wprowadzonych w 2000 r. przez NDAP²². Stąd też członkowie zespołu „Informatyka i archiwa” oraz zespołu „Kształtowanie narastającego zasobu archiwalnego w zakresie dokumentacji technicznej” podjęli wspólne działania na rzecz wypracowania ostatecznego projektu, który będzie podstawą opracowania kolejnej wersji bazy KITA. Poza wieloma już zgłoszonymi propozycjami na szczególne podkreślenie zasługuje postulat rozbudowy bazy o możliwość inwentaryzowania nie tylko dokumentacji technicznej jako odrębnej jednostki inwentarzowej, ale również dokumentacji technicznej stanowiącej element składowy innego rodzaju dokumentacji, np. aktowej. Wzorem w tym względzie może być baza MAPY, która właśnie umożliwia inwentaryzowanie dokumentacji kartograficznej na poziomie jednostki inwentarzowej oraz pojedynczej mapy lub planu umieszczonego, np. w teczce aktowej. Baza MAPY została wprowadzona w 2002 r. przez NDAP²³ i pod względem metodycznym jest skonstruowana bardzo dobrze. Niestety, jej mankamentem jest ograniczenie możliwości jej uruchamiania do Accessa 97. Baza również nie funkcjonuje w środowisku sieciowym, co sprawia iż jej eksploatacja jest bardzo uciążliwa dla administratora sieci i baz danych. Dlatego na 2005 r. zaplanowano jej gruntowną modyfikację pod względem usprawnienia jej komunikowania w środowisku sieciowym z wykorzystaniem różnych wersji oprogramowania systemowego i bazodanowego.

Powyższe problemy nie występują z kolejną bazą danych SCRINIUM służącą do inwentaryzacji dokumentów pergaminowych i papierowym przechowywanych w archiwach państwowych. Baza ta w wersji 2.0 została wprowadzona na zasadzie fakultatywnej do praktycznego stosowania w archiwach państwowych pismem dyrektora COIA z dnia 17 października 2002 r., znak: COIA-0421-6/2002. Baza od strony informatycznej została przygotowana do pracy zarówno na pojedynczych komputerach, jak i w środowisku sieciowym. Finalizację poprzedziła dwuletnia praca zespołu nad zmodyfikowaniem wersji opracowanej w 1996 r. przez toruńskie

²² Zarządzenie nr 9 NDAP z 12 lipca 2000 r. w sprawie szczegółowych zasad porządkowania oraz trybu przekazywania dokumentacji technicznej stanowiącej materiały archiwalne do archiwów państwowych, w: *Zbiór przepisów archiwalnych*, s. 650–660.

²³ Decyzja nr 11 NDAP z dnia 23 października 2002 r. w sprawie porządkowania i ewidencjonowania dokumentacji kartograficznej w archiwach państwowych, niepublikowana, sekretariat APP – teczka 021 z 2002 r.

środowisko akademickie przy współdziałaniu pracowników Archiwum Państwowego we Wrocławiu.

Pierwsze spotkanie poświęcone temu problemowi odbyło się 15 listopada 2001 r., podczas którego za zasadniczą kwestię wymagającą korekty uznano problem zapisu w bazie dokumentów potwierdzonych i transumowanych. Zaproponowano wówczas przyjęcie zasady, iż zarówno dla dokumentu oryginalnego, jak i dokumentu transumowanego zakłada się odrębny rekord w bazie SCRINIUM. Kolejnym problemem, jaki rozpatrzono była sprawa tabeli *lista świadków* w bloku *uwierzytelnienie*. Kwestia dotyczy stopnia szczegółowości opisu każdego świadka. Uznano, iż najprostszym rozwiązaniem będzie wprowadzenie dodatkowego zapisu w instrukcji, iż listę należy wypełniać tylko w tych polach, dla których dane określone są w tekście samego dokumentu. Na podstawie powyższych ustaleń opracowano kolejną wersję bazy SCRINIUM, która została przekazana do testowania zainteresowanym archiwom (Kraków, Poznań, Wrocław).

Na spotkaniu roboczym, które odbyło się w Archiwum Państwowym w Poznaniu w dniu 10 kwietnia 2002 r. omówiono wyniki testów oraz zaproponowano następujące korekty do programu i doprecyzowania do instrukcji:

- ponumerowanie pól występujących w obecnej wersji podręcznika,
- uzupełnienie w polu „Warunki dostępności” listy wyboru o określenie „oryginał i skan”,
- zwiększyć ilość znaków dla pola przeznaczonego na tytułaturę wystawcy i tytułaturę odbiorcy (dwa wiersze),
- zrezygnować z układu alfabetycznego w odniesieniu do pola „Lista świadków”. Imiona lub nazwiska zapisane w tym polu program układa alfabetycznie, co w tym wypadku jest zbędne a nawet niewskazane. Osoby świadkujące przy wystawieniu dokumentu, np. na sejmie, powinny być zapisane w takim porządku, w jakim tam zasiadały i jak są podane w dokumencie (prymas, arcybiskupi i biskupi, wojewodowie, kasztelanowie, inni urzędnicy), a nie alfabetycznie. Jeśli chodziło o sporządzenie jednocześnie indeksu alfabetycznego, to powinien się on znaleźć w innym miejscu. Program układa alfabetycznie także litery „S” i „W” występujące przed imieniem czy nazwiskiem. W tej sytuacji, w przypadku wpisania wystawcy, jego imię będzie się zawsze znajdowało na końcu listy, po wszystkich, nawet najmniej znaczących świadkach. Najlepiej byłoby usunąć również z tego pola funkcję alfabetycznego układania danych, a sposób i kolejność wpisania świadków (lub osób występujących w dokumencie) pozostawić decyzji archiwisty,
- w polu „Pismo” nazwy rodzajów pisma zamieścić w układzie chronologicznym a nie alfabetycznym. Układ chronologiczny został zastosowany w podręczniku, natomiast nie w liście wyboru w formularzu wprowadzania danych,
- w polu „Wymiary” dokumentu wprowadzić następujący sposób zapisu informacji: szerokość x wysokość + zakładka (a nie: szerokość x wysokość x zakładka) i podane w milimetrach (a nie w centymetrach). Instrukcja J. Płochy, s. 23, pkt 57²⁴ mówi: „...wymiarów dokumentu wyrażonych w milimetrach”.

²⁴ Pismo Okólne nr 7 NDAP z 9 grudnia 1981 r. w sprawie wprowadzenia wytycznych dotyczących opracowania dokumentów pergaminowych i papierowych przechowywanych w archiwach państwowych, w: *Zbiór przepisów archiwalnych*, s. 446–475.

Wszystkie inwentarze zawierają wymiary podane w milimetrach; także w milimetrach wyrażone są wymiary poszytów i ksiąg wpisywanych do IZY,

- wpisywać teksty „Zapisek kancelaryjnych i dorsalnych” w polu „Uwagi”. W związku z powyższym należy powiększyć pole „Uwagi” do 280 znaków, a sposób jego wypełnienia pozostawić do decyzji archiwisty,
- wprowadzić do opcji „Wydruk inwentarza” pole z informacją o postaci kancelaryjnej dokumentu: oryginał, transumpt, kopia, instrument notarialny itd., tak jak jest ona obecna w formularzu „Filtr” (a także w inwentarzach książkowych i kartkowych),
- pole „Lista świadków” zamienić na „Lista osób występujących w dokumencie” i poszerzyć listę wyboru w polu „Charakter osoby”,
- wprowadzić do instrukcji zapis o możliwości wprowadzania do bazy SCRINIUM dokumentów wszytych do poszytów lub ksiąg. Należy wówczas odnotować sygnaturę tejże jednostki i numer strony lub karty, na której się znajdują.

Scharakteryzowane powyżej cztery bazy danych (IZA, KITA, MAPY i SCRINIUM) nie wyczerpują niestety wszystkich rodzajów materiałów archiwalnych występujących w zasobie archiwów państwowych. Kompleksowego opracowania wymagają nadal zbiory sfragistyczne, dokumentacja fotograficzna i audio-wizualna oraz afisze i plakaty. W zespole najbardziej zaawansowane prace poczyniono w odniesieniu do zbiorów sfragistycznych.

Spotkanie robocze poświęcone temu problemowi odbyło się 10 kwietnia 2002 r. w Archiwum Państwowym w Poznaniu. W pierwszej kolejności przeanalizowano obowiązujące zarządzenie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 22 maja 1961 r. w sprawie wytycznych do opracowania zbiorów pieczęci przechowywanych w archiwach państwowych²⁵. Przebieg dyskusji wykazał konieczność ich aktualizacji. Prace w tym zakresie podjął zespół roboczy kierowany przez p. dr Romana Stelmacha w ramach Centralnej Komisji Metodycznej. Pod adresem ww. zespołu sformułowano następujące pytania:

- czy w nowych wytycznych zostanie utrzymana zasada sporządzania dwóch egzemplarzy fotografii pieczęci lub tłoków i wysyłania ich do AGAD jako ośrodka centralnie gromadzącego tego typu materiały i informacje?
- czy fotografie mają być nadal sporządzane technika czarno - białą, czy też kolorową? Czy może to powinna być fotografia cyfrowa a obraz pieczęci umieszczony w bazie danych?
- czy wytyczne będą zawierały szczegóły dotyczące procedur konserwacji właściwej pieczęci i tłoków?
- w jakim zakresie ulegną zmianie wytyczne dotyczące szczegółowej inwentaryzacji, np. „jeżeli legenda występuje w majuskułach, na karcie pisać ją należy również majuskułami”?
- czy opisany w cz. III wytycznych katalog pieczęci, jako produkt końcowy inwentaryzacji i systematyzacji będzie utrzymany w przygotowywanych wytycznych (np. jeden z wielu raportów bazy danych)?

Następnie zaprezentowano bazę danych do ewidencji zbiorów sfragistycznych opracowaną w Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Materiałem wyjściowym merytorycznej konstrukcji bazy były propozycje zawarte w artykule Dariusza

²⁵ *Zbiór przepisów archiwalnych*, s. 302-310.

Bednarka, Doroty Sokołowskiej i Doroty Zygadło, Problem opisu pieczęci (w formacie FOPAR na podstawie kart inwentarzowych pieczęci A i B)²⁶. W ślad za tezami artykułu również autor bazy zaproponował nowatorskie rozwiązanie polegające na wprowadzeniu dwóch odrębnych opisów pieczęci:

- a) opis wirtualnego tłoka pieczęci, któremu towarzyszy fotografia,
- b) opis fizycznego tłoka lub odcisku pieczęci.

Przyjęcie powyższego rozwiązania w odniesieniu do punktu „a” umożliwi uzyskanie inwentarza (katalogu) idealnego zbiorów sfragistycznych, natomiast poprzez opis w punkcie „B” zapewni optymalną inwentaryzację tłoków i odcisków z podaniem pełnych informacji o miejscu ich przechowywania (nr archiwum, nr zespołu, sygnatura archiwalna) oraz stanie fizycznym.

W dyskusji uznano, iż warunkiem koniecznym dalszych prac nad bazą SIGILUM w zaproponowanej wersji jest zakończenie czynności związanych z opracowaniem nowych wytycznych w zakresie ewidencji zbiorów sfragistycznych przechowywanych w archiwach państwowych. Do czasu opracowania niniejszego referatu CKM nie znalazła czasu na przedyskutowanie projektu opracowanego przez dr Romana Stelmacha.

Kontynuacji prac wymagają lokalne bazy danych stosowane w niektórych archiwach do ewidencji fotografii oraz afiszów i plakatów. Odrębnym a zarazem bardzo ważnym zagadnieniem związanym z opracowaniem materiałów archiwalnych jest kwestia sporządzania tzw. pomocy ewidencyjnych wyższego rzędu. W zaprezentowanych powyżej bazach danych służących do inwentaryzacji wbudowane są moduły pozwalające na sporządzanie indeksów osobowych, geograficznych i rzeczowych. Dla zespołów nie zinwentaryzowanych metodą elektroniczną, a wymagających indeksowania tworzone są przez każde archiwum lokalne bazy danych. W 2000 r. ustalono, iż każda taka baza danych musi zawierać niezbędne elementy pozwalające w przyszłości zintegrować ją z innymi centralnie prowadzonymi bazami danych. Mimo wieloletniej dyskusji nad tym zagadnieniem, przybierającej niejednokrotnie formę ostrych polemik, nie udało się jednak wypracować optymalnego modelu indeksowania zasobu archiwalnego²⁷.

Oprócz problemu indeksowania oraz sfinalizowania prac nad wyżej wspomnianymi bazami danych następnym bardzo istotnym problemem jest zadanie zintegrowania baz danych służących do opracowywania zasobu w jeden kompleksowy archiwalny system komputerowy. Prace w tym zakresie, z uwagi na ich charakter, prowadzone są przez odrębny zespół kierowany przez pana Kazimierza Schmidta, doradcę Naczelnego Dyrektora.

Pomimo wielu zadań, które należy w najbliższym czasie jeszcze wykonać, aby kompleksowo przygotować narzędzia komputerowe do opracowywania zasobu archiwalnego, można po stronie sukcesów zapisać dotychczasowe osiągnięcia zespołu problemowego „Informatyka i archiwa” w tym zakresie. Trudno jest jednoznacznie ocenić w jakim stopniu dorobek zespołu wpłynął na stan

²⁶ *Problemy opracowania archiwów staropolskich w skomputeryzowanych systemach informatycznych, Materiały sympozjum, Toruń, 9 i 10 IX 1993 r., pod red. Bohdana Ryszewskiego, Toruń 1996, (Komputeryzacja archiwów; 1).*

²⁷ Andrzej Choniawko, *Niektóre aspekty wykorzystania techniki komputerowej w opracowaniu akt w Archiwum Państwowym w Poznaniu*, „Archeion”, t. 104, 2002, s. 129-147; Andrzej Choniawko, *Komputer jako narzędzie kwerend archiwalnych w świetle doświadczeń Archiwum Państwowego w Poznaniu*, referat wygłoszony na zebraniu naukowym APP w lutym 2004 r.

opracowania zasobu archiwalnego. Z pewnością zespół zrobił bardzo wiele aby wyposażyć archiwa państwowe w niezbędne narzędzia do podniesienia stanu procentowego opracowania zasobu archiwalnego. Czy i w jakim zakresie archiwa z tego skorzystały, to zagadnienie na odrębne opracowanie.

Poznań, 2004-11-04